

ולכן נקרא 'דרור' – שהעבדים בעת ההיא דומים לאנשים הללו שאינם משתעבדים לאדוניהם אלא אוכלים ושותים – והיינו שמקבלים מזונותם בחנם, כאכסנאי אצל מכריו וכמוביל סחורה בכל מדינה (בשם הגר"א. וע"ע מה שכתב בהגהותיו לספרא בהר כה, י).

ז'חכמים אומרים שלשתן מעכבות'. ענין שלש מצוות שביובל ורמיוותיהם, ותלותו של היובל במצוות [שלא כשמיטה שקבועה וקיימת] – ע' בשם משמואל בהר (תרע"ג תרע"ו); משך חכמה שם ד"ה ובתו"כ.

'בזמן שאינו נוהג בארץ...' – כגון שאין כל יושביה עליה (ע' טורי אבן), או אף כשיושביה עליה אלא שלא תקעו ולא שלחו עבדים בארץ, שמצוות אלו מעכבות ביובל (עפ"י הראב"ד פ"ד דגטין).

'פחות משלשים יום לפני ראש השנה לא עלתה לו שנה ואסור לקיימן בשביעית'. לפרש"י טעם הדבר שאסור לקיימן הוא מפני שלששים יום הוא זמן תוספת שביעית (מדאוריתא) ודינו כשביעית. [ולשיטתו אסור ליטע אף קודם לתוספת אם ייקלט האילן בזמן התוספת, שתוספת שביעית כשביעית. כן משמע ברמב"ן ובר"ן. וע"ע מנחת שלמה ח"א מח].

ורבנו תם (להלן י: ד"ה שלשים) חלק ואמר שלא אסרה תורה תוספת שביעית אלא עבודה שהיא מועלת בשביעית כגון חרישה, אבל נטיעת אילן אין בה תועלת לשנה השביעית [יותר מלשאר שנים. ואם משום שהאילן גדל בשביעית, הלא אם כן נאסור ליטע לעולם שהרי גדל בשביעית]. ומפרש רבנו תם טעם האיסור, מפני שתנא זה סובר שזמן הקליטה נמשך שלשים יום מהנטיעה (כמו שפרשו כן בגמרא לקמן) ולכך אסור לקיימו, כיון שנקלט בשביעית, אבל כל שלא נקלט בשביעית, אפילו נטעו בזמן התוספת – מותר לקיימו.

ויש מפרשים טעם אחר; הואיל ולענין ערלה מונים לאילן זה משביעית ולא מששית, לכך תקנו חכמים לעקרו שלא ירננו העם לומר שנטעוהו בשביעית (עפ"י ריטב"א. וכן נקט הגר"א).

דף י

ז'פירות נטיעה זו אסורין עד ט"ו בשבט...' יש מדייקים, דוקא נטיעה זו שהקלנו עליה בתחילתה להחשיב שלשים יום כשנה, מחמירים אנו בפירותיה עד ט"ו בשבט, אבל נטע בתוך שלשים לראש השנה, כיון שצריך לה שלש שנים מלאות, אין להחמיר עד ט"ו בשבט (כן דייקו הראשונים ז"ל מרש"י, וכן הביא דעה זו השלחן-ערוך (יו"ד רצד, ה) בסתם). וכן כתבו לדייק מהמשך לשון הברייתא **'פעמים שברביעית ועדיין אסורה משום ערלה...'** – משמע שלא בכל הנטיעות דנים כן. (ע"ע בהשגות הראב"ד מעשר שני ט, ט; הלכות ערלה להרא"ש, ט).

ולפירוש זה כתבו כמה ראשונים, מסתבר שאין חילוק אם נטע שלשים יום סמוך לראש השנה או נטע מיד לאחר ראש השנה – כל שאין כאן שנה מלאה – הפירות אסורים עד ט"ו בשבט. ורק אם נטע קודם ראש השנה בתוך שלשים, אוי הפירות מותרים בראש השנה הרביעי. עפ"י רשב"א וריטב"א.

והרמב"ם כתב (מעשר שני ט, ט) שלש חלוקות בדבר: נטע שלשים יום קודם ר"ה – אין הפירות מותרים משום ערלה אלא בט"ו בשבט של שנה רביעית. נטע סמוך לראש השנה בתוך שלשים – אסור עד א' בתשרי הרביעי. נטע מאחד בתשרי ועד ט"ו בשבט – מונה לו מיום ליום [מיום הקליטה (כסף משנה) או מיום הנטיעה (עפ"י הגר"א יו"ד רצד סקי"ג)].

ודעת הרז"ה, וכן נקט הריטב"א, שבכל אופן יש לאסור פירות שחנטו קודם ט"ו בשבט של השנה הרביעית. [ומה שנקטו 'פעמים' – לפי שאין הדבר מצוי אלא באילנות מועטים, שיחנטו פירותיהם קודם ט"ו בשבט. ושאר פירות נטיעה זו' – לומר שהנטיעה שגורמת לה לאיסור ערלה היא הגורמת לה גם כן להמשך האיסור עד ט"ו בשבט, כי כל החונט בין תשרי לשבט אינו אלא מחמת יניקת מים שלפני ראש השנה הלכך עשאו הכתוב לפירות אלו כאילו חנטו קודם תשרי] (וכן הביא השו"ע כ"ש אומרים).

הגאון בעל החכמת-אדם (משפטי הארץ 1,1) פסק להחמיר בדבר. ואילו בספר מאור ישראל (להגרע"י שליט"א) נקט לעיקר להקל בזה [שכן השו"ע נקט בסתם כדעה ראשונה. וגם יש לצרף דעת הסוברים שספק ערלה בזמן הזה לקולא]. אבל בספר חדושים ובאורים האריך בדבר והעלה שיש לנקוט כהרז"ה להלכה. וע' בהרחבה באור טעמי השיטות, בספר ברכת מרדכי ח"ב לו.

'כל מקום שנאמר עגל בתורה סתם בן שנה...' ולא מצינו עגל סתם בתורה אלא בעגלה ערופה (לקט חדושי ובאורי הגר"א).

'(ע"ב) יום שלשים עולה לכאן ולכאן' מפני שהקליטה נעשית בתחילת היום, ושאר היום עולה להחשב כשנה כי מקצת היום ככולו (ריטב"א).

במנחת שלמה (ח"ג קכ,א) העיר שלכאורה לרבי אלעזר יהא די בכ"ט יום ומקצת יום שלשים. ובחדושים ובאורים הוכיח ממשנת פרה (א,1) שאין מועיל, ופירש שצריך דוקא גמרו של יום. וצידד שגם יום אחד לרבי מאיר, אין לומר מקצת היום ככולו [להחשב כ'שנה'] אלא בגמר היום.

'בתשרי נברא העולם... בניסן נברא העולם...' כבר כתבו המפרשים שאלו דברי אלקים חיים (עתוס' כו. בשם רבנו תם), ושתי בחינות הן בבריאת העולם. [וכן לענין הגאולה העתידה שנחלקו אם בתשרי או בניסן – שתי דרכים לגאולה, במדת הדין ובמדת הרחמים. וכן בגאולת מצרים – העבודה בטלה בתשרי ויצאו בפועל בניסן].

וחכמי האמת פשוו הדברים בדרכים שונות – ע"ע בהגר"א על תיקוני זהר דף מו: קדושת לוי פר' תזריע; אוהב ישראל לט"ו בשבט ד"ה ענין; עבודת ישראל לר"ה; אורח לחיים פר' בא; נאות דשא ח"ב עמ' קסד; שם משמואל ויקהל; ארץ צבי פר' החודש תרפ"ה; רסיסי לילה טל נא; לקוטי מאמרים לר"צ הכהן עמ' 220; פרי צדיק ט"ו בשבט ב, ויקרא ז, שבת הגדול ח, ר"ח אייר ד; להג השבועות ז; לר"ה יא.

[וכבר מובא בספרים שכל מחלוקת באגדה הינה שני מבטים שונים בענין אחד, ושניהם אמת – ע' בספר מכתב מאליהו ח"ג 'מחלוקת חז"ל', ובח"ב עמ' 68].

*

'בראש השנה יצא יוסף מבית האסורין' –

הנה כל ישראל נקראו על שם יוסף (שארית יוסף), ובכל שנה מתעוררת יציאת יוסף מבית האסורים, ובהכרח כל איש ישראל יוצא מבית האסורים שלו שהיה הלב מוקף מצודים וחרמים כאילו הוא אסור בעבותים, ורשעים יצר הרע שופטם, היינו שתוקף אותם בכח ואינו מניחם לעשות תשובה, ובראש השנה יוצאים ממאסר זה, וכל איש ישראל בידו וברשותו לעשות תשובה.

ולפי האמור יובן הא דבינונים תלויים ועומדים עד יום הכפורים; זכו – נכתבים לחיים, לא זכו וכו'. ואינו מובן למה נדונים כרשעים, הלוא די שישארו כבינונים מחצה על מחצה ויהיה רב חסד מטה כלפי חסד כמו ביום הדין הגדול. ולהנ"ל יובן שעד כה מה שלא עשה תשובה לא היתה עליו קושיא כל כך שהרי היה קצת אונס בדבר, אבל אחר שיצא בראש השנה מבית האסורים ומ"מ לא עשה תשובה, תגדל עליו הקושיא כבמדרש (קהלת רבה ז,כו) ביש גדא שהיתה מחתרת פתוחה לפניך למה לא נמלטת, ומאחר שעד כה היתה כף המאזנים מכרעת ממילא עתה שתתגדל עליו הקושיא שוב כף העוונות מכריעה' (שם משמואל ראש השנה תרע"ו).
 ע"ע ענינים נוספים שם תרע"ג תרע"ד תרע"ז תרפ"ה; מי השלוח (ח"ב אמור ד"ה בחדש השביעי); מחשבות חרוץ דף ט; פרי צדיק ר"ח אייר ד; שפת אמת; נפלאות חדשות; דרשות הראיה ח"ב עמ' ז.

דף יא

'לדעתן נבראו'. לפרש"י, שאלם אם הפצים להבראות, ונאותו. [ובאור הענין – והלא קודם שנבראו לא היה את מי לשאול – על פי מה שאמרו רז"ל (בראשית רבה ה) שהיו שמים נמתחים והולכים עד שגער בהם הקב"ה. ופירשו שהיו מתרחקים מהשורש ומתגשמים והולכים. ומשמע שהיו מעצמם עושים כן עד שהוצרכו לגערה כלומר ניתן בהם רצון להיות מתרחקים והולכים. וזהו 'לדעתן נבראו' – שבהם היה הדבר תלוי אם להתרחק אם לאו [וזוהי כוונת המליצה ששאלן ואמרו הן]. (עפ"י שם משמואל בראשית תרפ"א). ולפירוש התוס' (והערוך והריטב"א), כוונת הדברים שבעלי החיים נבראו בדעת שלמה, כמו היו בוגרים.

'ירח שנולדו בו איתני עולם. מאי משמע דהאי איתן לישנא דתקיפי הוא... –

'... ואבות נקראים איתנים – שמעתי פירוש: עקשנים, פירוש שהיה להם תוקף החשק בוער כאש שלא ישקוט ולא ינוח עד שיגיע למילוי. אברהם אבינו עליו השלום במדת האהבה, עד שהגיע לתכלית אהבת ה' שהוא בהרחקת כל אהבות זולתו, עד שהוליד יצחק שהוא היה תוקף החשק ליראת ה' שנאת רע וכל מיני אהבות זרות וחמדות עולם הזה היו מרוחקים אצלו בתכלית עד שהוליד יעקב אבינו עליו השלום שהיה לו תוקף החשק לשניהם, אהבת הש"י ושנאת רע. ואין קורין אבות אלא לשלשה אלו (ברכות טז:), שהם כל כך נגבר חשקם כל אחד למדתו בטוב, עד שהגיע לתכלית להיות כולו כך, כי כאשר החשק בוער באדם הוא כלהב אש עד שכולו עם כל כוחותיו שקועים בזה, עד שכל זרעם אחריהם תולדותיהן כיוצא בהם, כמו שהאדם יוליד אדם ובהמה תוליד בהמה וכיוצא, כך הם עצם גופם וכל כחותיהם היו משונה מפאת רתיחתם לאותו דבר שחשקו עליו להגיע לו, והם מיוחדים בתוקף זה עד קצה, עד שראויים להקרא 'אבות' – שכל זרעם אחריהם תולדותיהן כן.

ואברהם אבינו ע"ה ביחוד נקרא 'איתן' בתהלים (פט, כמו שאמרו בבבא בתרא טז.) – כי תוקף החשק הוא באהבה, כמו שרואים באהבות זרות, וכן מצד הטוב באהבת הש"י, והוא המתחיל... (מתוך צדקת הצדיק רמח).

'בירח האתנים... דתקיפי במצות... ואידך נמי הכתיב בחדש זיו...'. 'וכללו של דבר דהני קראי סמך ורמז בעלמא, ועיקר מחלוקתם או בגמרא או בסברא שבדרך חכמה' (ריטב"א).

ע"ע במובא ביומא נד: מהמשך-חכמה שבכמה דברים נחלקו רבי אליעזר ורבי יהושע אם ראשיתם במרכוס או בקצותיהם.